

Wojciech LEŃSKI *

ZJAWISKO UCHYLANIA SIĘ OD OPODATKOWANIA W GRUPACH SPOŁECZNO- ZAWODOWYCH

Zarys treści: Jednym z podstawowych problemów, przed którymi stoją władze publiczne jest zjawisko uchylania się osób fizycznych od opodatkowania dochodów, czyli nielegalne działanie podatnika zmierzające do zminimalizowania obciążeń podatkowych. Istnieje wiele czynników, które mają wpływ na kształtowanie się tego zjawiska. Należy podkreślić fakt, że czynniki mające wpływ na zachowanie podatników związane z uchylaniem się od opodatkowania mogą być różne w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych. W artykule przedstawiono czynniki wpływające na postawy podatników, znaczenie czynników mających wpływ na uchylanie się od opodatkowania wśród grup społeczno-zawodowych oraz wybrane następstwa istnienia omawianego zjawiska.

Słowa kluczowe: uchylanie się od opodatkowania, unikanie opodatkowania, podatki, system podatkowy, podatnicy.

Zmienne kształtujące podstawy podatników wobec opodatkowania dochodów

Przyczyny występowania zjawiska nielegalnego uchylania się od opodatkowania są związane z czynnikami ekonomicznymi, społecznymi, czy też prawnymi. Powody skłaniające podatników do ucieczki przed opodatkowaniem dochodów są złożone. Upatrywać je można zarówno w indywidualnych cechach podatnika oraz w relacjach łączących go z państwem. W drugim przypadku na postawę podatnika wpływa zarówno prowadzona przez państwo polityka społeczno-gospodarcza, jak i jakiegokolwiek inny wyraz działalności władzy publicznej¹. Czynniki, które oddziałują na uchylanie się od opodatkowania mogą być zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Wynikają one z motywacji zewnętrznej i wewnętrznej, gdyż wyznacznikiem działań

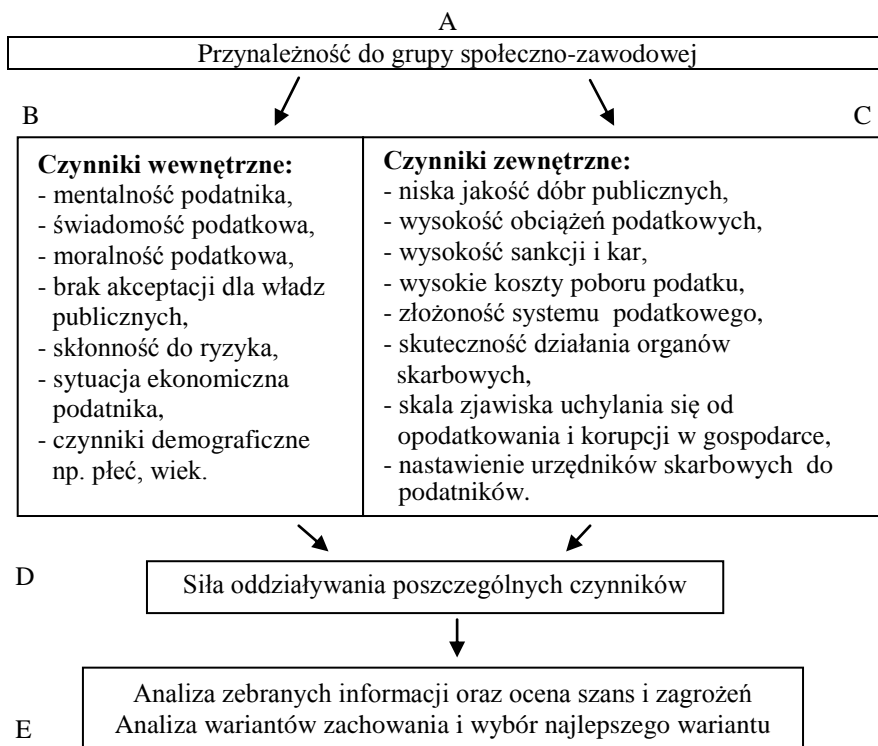
* Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Szczeciński

¹ A. Bernal, *Zjawisko uchylania się od podatków dochodowych i metody jego ograniczania*, DIFIN, Warszawa 2008, s. 37.

podatników jest motywacja. Motywacja wewnętrzna wynika z wewnętrznych potrzeb człowieka, zaś zewnętrzna związana jest z przeświadczeniem, że człowiek w przypadku zaniechania działania może ponieść karę. Motywacją wewnętrzną może być płacenie podatków wynikające z obowiązku obywatelskiego, zaś motywacją zewnętrzną może być płacenie podatków, by uniknąć ewentualnych sankcji związanych z zaniechaniem płacenia podatków.

W jednym z modeli zmiennych kształtujących postawy podatników wobec opodatkowania dochodów wychodzi się z założenia, że zachowanie podatnika w dużej mierze jest uzależnione od grupy społeczno-zawodowej, do której podatek należy². Świadomość postrzegania osób popełniających przestępstwa lub wykroczenia skarbowe ma charakter społeczny, tj. część poglądów, czy też przekonań rozpowszechnia się w ramach danej zbiorowości czy grupy³. Model zmiennych kształtujących postawy podatników wobec opodatkowania dochodów przedstawiono na rysunku 1. W niniejszym modelu zakłada się, że na postrzeganie rzeczywistości przez podatnika oddziałują opinie przedstawicieli grupy, do której dany podatek należy. Podatnicy mogą ulegać wpływowi poglądów ludzi związanych z nimi przynależnością do grupy społeczno-zawodowej. W następstwie powyższego przynależność do danej grupy oddziałuje zarówno na czynniki wewnętrzne wyszczególnione w polu B modelu, jak i zewnętrzne, wyszczególnione w polu C. Do czynników zewnętrznych zaliczono te elementy, na które podatek nie ma większego wpływu, np. prowadzoną politykę fiskalną, z którą powiązana jest między innymi wysokość obciążeń podatkowych i sankcji karno-skarbowych, koszty poboru podatku, skuteczność działania organów skarbowych. Ponadto do grupy czynników zewnętrznych można zaliczyć jakość świadczonych usług publicznych, czy też skalę zjawiska uchylania się od opodatkowania. Czynniki wewnętrzne, które wymieniono w polu B omawianego modelu są związane głównie z podatnikiem i jego odbiorem rzeczywistości, np. mentalność i moralność podatkowa, świadomość podatnika, skłonność do ryzyka oraz brak akceptacji dla władz publicznych. Należy podkreślić, że działanie podatnika jest zazwyczaj wypadkową oddziaływania wielu czynników. Siła poszczególnych czynników mających wpływ na uchylanie się od opodatkowania może być inna w różnych grupach społeczno-zawodowych. Dany czynnik może odgrywać dominującą rolę w danej grupie społeczno-zawodowej, podczas gdy w innej nie będzie miał większego znaczenia.

³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wyd. Znak, Kraków 2002, s. 295.

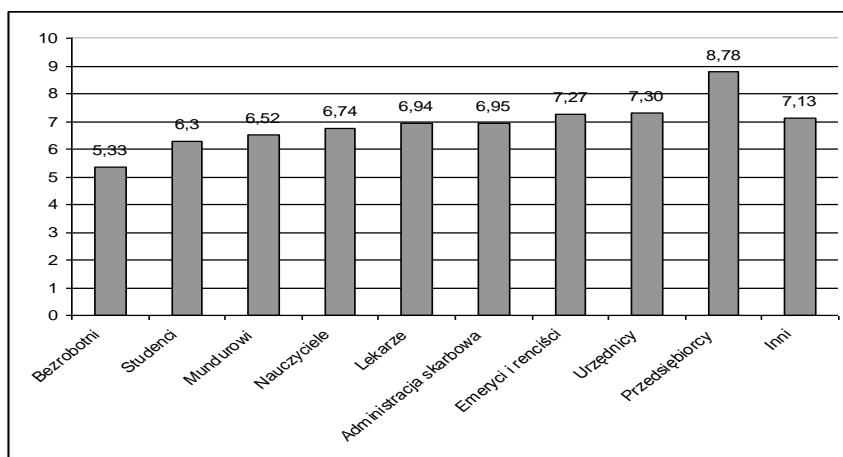
Rysunek 1. Zmienne kształtujące postawy podatników wobec opodatkowania dochodów

Źródło: Opracowanie własne.

Podatnik świadomie uchylający się od opodatkowania dochodów dokonuje analizy zebranych informacji dotyczących opodatkowania. Analiza ta może odnosić się zarówno do względów ekonomicznych, jak i społecznych. Dokonując analizy zysków i strat z punktu widzenia przesłanek społecznych, dla podatnika pozytywnym skutkiem uchylania się od podatku może być uznanie w grupie, która postrzega omijanie przepisów podatkowych jako przejaw zaradności i sprytu. Rozważając przesłanki ekonomiczne podatnik weźmie pod uwagę np. wysokość obciążeń podatkowych oraz kar i sankcji za uchylanie się od opodatkowania, czy też prawdopodobieństwo wykrycia oszustwa podatkowego przez organ administracji skarbowej.

Znaczenie czynników mających wpływ na uchylenie się od opodatkowania dochodów

Wpływ na nielegalne działanie podatników ma szeroka grupa czynników. Natomiast jednym z najczęściej wymienianych w literaturze ekonomicznej czynników mających wpływ na uchylanie się od opodatkowania jest wysokość obciążeń podatkowych obowiązujących w danym kraju. Należy podkreślić fakt, że istnieje niewiele opracowań dotyczących występowania tego zjawiska w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych. W 2012 roku w województwie zachodniopomorskim zostały przeprowadzone badania ankietowe w wybranych grupach społeczno-zawodowych na próbie badawczej wynoszącej 195 osób. Niniejsze badania zostały przeprowadzone na potrzeby rozprawy doktorskiej autora artykułu, której celem było wskazanie znaczenia poszczególnych czynników oddziałujących na skłonność wybranych grup podatników do uchylania się od opodatkowania dochodów. Mając na uwadze faktycznie wykonywane zawody oraz sytuację materialną podatników, badania zostały przeprowadzone w takich grupach społeczno-zawodowych jak: nauczyciele, lekarze, bezrobotni, mundurowi, pracownicy administracji skarbowej, studenci, przedsiębiorcy, emeryci i renciści, urzędnicy poza administracją skarbową. Osoby należące do grup niewymienionych w ankiecie zostały sklasyfikowane jako „inne”. Badania te pokazały, że wysokość podatków, jako przyczyna uchylania się od zapłaty podatku ma największe znaczenie w ocenie ankietowanych przedsiębiorców i urzędników, zaś najmniejsze dla bezrobotnych i studentów, co przedstawiono na rysunku nr 2.

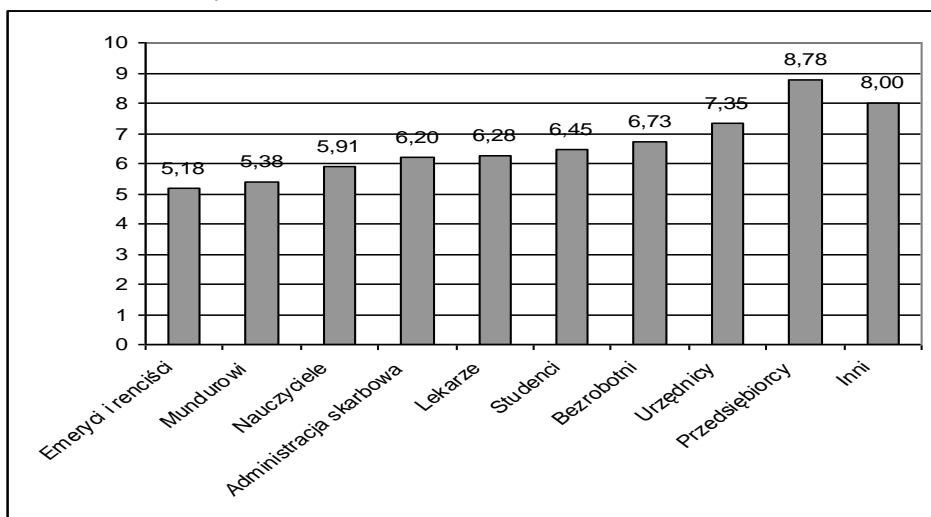

Rysunek 2. Znaczenie obciążeń podatkiem dochodowym jako czynnika wpływającego na uchylanie się od opodatkowania (w skali od 1 do 10)

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Znaczenie przyczyn uchylania się od opodatkowania ankietowani zaznaczyli w skali od 1 do 10, gdzie 1 oznaczało „nie istotne”, zaś 10 – „bardzo istotne”. Dokonując analizy danych przedstawionych na rysunku 2, wysokość obciążeń podatkowych miała największe znaczenie wśród przedsiębiorców. Dzieje się tak najprawdopodobniej, gdyż zbyt wysokie stawki podatkowe powodują, że w dyspozycji przedsiębiorcy pozostaje mniej środków finansowych, a to przekłada się na mniejsze możliwości rozwojowe przedsiębiorstw. Negatywne reakcje grup społeczno-zawodowych takich jak: bezrobotni, studenci, czy też służby mundurowe są w stanie pręcej zaakceptować wzrost stawek podatkowych niż przedstawiciele innych ankietowanych grup. Taka sytuacja może być spowodowana faktem, że zarówno studenci oraz osoby bezrobotne często nie posiadają własnych dochodów, a w związku z tym nie odczuwają tak obciążeń podatkowych jak przedstawiciele innych grup. Z drugiej strony pracownicy służb mundurowych posiadają wiele przywilejów w postaci „trzynastek”, „mundurówek”, dodatków mieszkaniowych, możliwości wcześniejszego przejścia na emeryturę. Przywileje te sprawiają, że pracownicy służb mundurowych są skłonni zapłacić wyższy podatek niż przedstawiciele innych ankietowanych grup społeczno-zawodowych.

Do innych czynników mających istotny wpływ na zjawisko uchylania się od opodatkowania można zaliczyć złożoność systemu podatkowego, co przedstawiono na Rysunku 3.

Rysunek 3. Znaczenie złożoności systemu podatkowego jako czynnika wpływającego na uchylanie się od opodatkowania (w skali od 1 do 10)

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Z danych przedstawionych na Rysunku nr 3 wynika, że skomplikowanie systemu podatkowego jest najbardziej istotną determinantą uchylania się od opodatkowania dochodów wśród przedsiębiorców i urzędników. Może wynikać to z faktu, że grupy te z racji wykonywanych zawodów mają na co dzień do czynienia z przepisami podatkowymi i są świadome złożoności polskiego systemu podatkowego. Natomiast w przypadku emerytów i rencistów, skomplikowanie systemu było najmniej istotnym czynnikiem wpływającym na uchylanie się od opodatkowania.

Dowodem na złożoność polskiego systemu podatkowego jest ranking sporządzony przez Bank Światowy. Eksperti Banku Światowego dokonują co rok analizy systemów podatkowych na świecie pod kątem ich przyjazności dla przedsiębiorców. Z raportu *Paying Taxes 2013* wynika, że polski system podatkowy nie jest przyjazny dla przedsiębiorczości. Polska została sklasyfikowana dopiero na 114 miejscu wśród 185 krajów. Polska w raporcie została wyprzedzona przez takie kraje jak Etiopia (103), czy Afganistan (94). Natomiast Polska wyprzedziła w przedmiotowym rankingu np. Republikę Czeską (120) i Chiny (122)⁴.

O skomplikowaniu polskiego systemu podatkowego świadczą choćby częste modyfikacje prawa podatkowego. Modyfikacje te wiążą się między innymi ze zmianą formularzy podatkowych, stawek podatkowych, ulg i zwolnień, a także interpretacji przepisów. Wielu przedsiębiorców nie jest w stanie dokonywać analizy wszystkich zmian podatkowych, co może skutkować problemami z wywiązywaniem się z obowiązków podatkowych. Złożoność systemu podatkowego powoduje, że przedsiębiorcy działają w niepewności a podejmowane przez nich decyzje gospodarcze mogą być błędne.

Kolejnymi czynnikami determinującymi zjawisko uchylania się od opodatkowania są mentalność podatkowa i przyzwolenie społeczne. Przekonanie podatników o rozpowszechnieniu zjawiska uchylania się od opodatkowania powoduje zmianę mentalności podatników i większą akceptowalność tego zjawiska. W świadomości społecznej może istnieć przeświadczenie, że niezapłacenie podatku nie jest niczym nagannym, a skuteczna ucieczka przed podatkiem daje poczucie satysfakcji wielu podatnikom. Wielu podatników nie postrzega zjawiska uchylania się od opodatkowania jako czegoś niemoralnego. W przypadku gdy inni podatnicy będą ukrywali swoje dochody przed fiskusem i zwłaszcza gdy ich działalność nie zostaje wykryta przez aparat skarbowy, część podatników płacących

⁴ PwC and the World Bank Group, 2012, *Paying Taxes 2013. The global picture*, <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/assets/pwc-paying-taxes-2013-full-report.pdf> [dostęp 02.01.2013 r.].

dotychczas podatki zdecyduje się na podjęcie takiego samego nielegalnego działania. Tymczasem nielegalne uchylanie się od opodatkowania jest oszustwem czyli świadomym wprowadzaniem w błąd aparatu skarbowego reprezentującego państwo dla uzyskania własnej korzyści.

Małe prawdopodobieństwo wykrycia oszustw podatkowych jest następnym czynnikiem, który ma znaczny wpływ na zjawisko uchylania się od opodatkowania. Zgodnie z raportem Najwyższej Izby Kontroli opublikowanym w kwietniu 2010 roku, wskaźnik objęcia kontrolą osób prowadzących działalność gospodarczą w badanym okresie wyniósł w kontrolowanych urzędach 2,3%. Badaniami objęto 2007 i 2008 r. oraz I półrocze 2009 r. Liczba kontroli była znacznie niższa niż liczba podmiotów spełniających kryteria objęcia kontrolą, czyli znajdujących się w wyznaczonym obszarze ryzyka. Jako powód małej, w stosunku do potrzeb, liczby kontroli naczelnicy urzędów skarbowych wskazywali przede wszystkim ograniczenia kadrowe⁵. Niski odsetek skontrolowanych podatników może wpłynąć negatywnie na przestrzeganie dyscypliny podatkowej, zwłaszcza w opinii grup zawodowych takich jak lekarze, urzędnicy, czy też przedsiębiorcy.

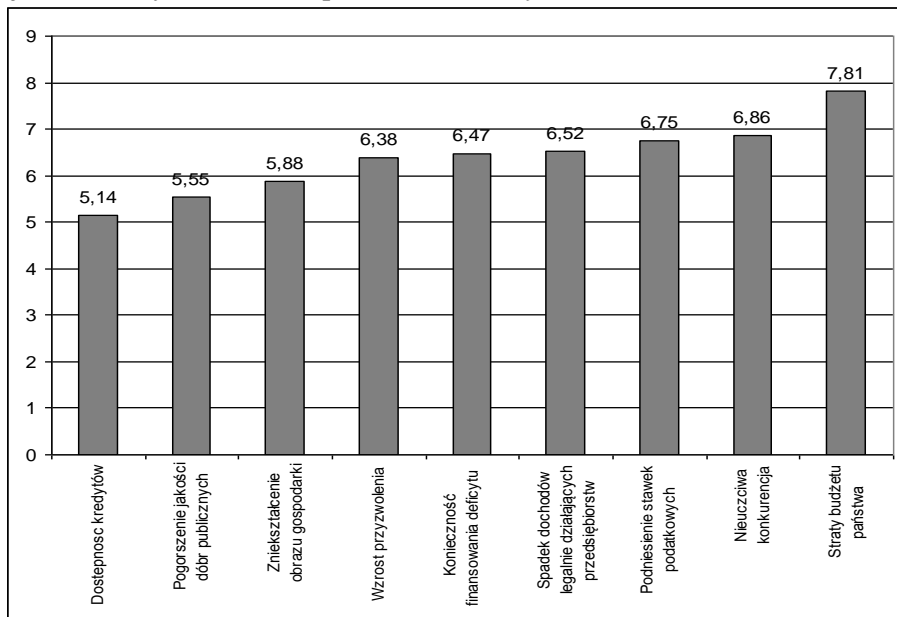
Poza wymienionymi w niniejszym rozdziale artykułu determinantami uchylania się od opodatkowania można wymienić także szereg innych czynników oddziałujących na omawiane zjawisko takich jak: niesprawiedliwość systemu podatkowego, wysokość sankcji karno-skarbowych, zła koniunktura gospodarcza, sytuacja ekonomiczna podatnika, czynniki demograficzne. Należy jednak podkreślić fakt, że istnieją swoiste zachowania charakterystyczne dla danej grupy społeczno-zawodowej. Powodują one, że dany czynnik może odgrywać dużą rolę w podjęciu decyzji o uchylaniu się od opodatkowania w jednej grupie, zaś w drugiej nie będzie miał on większego znaczenia.

Wybrane następstwa istnienia zjawiska uchylania się od opodatkowania dochodów

Następstwa uchylania się od opodatkowania dochodów można rozpatrywać w aspekcie gospodarczym, jak i społecznym. Omawiane zjawisko naraża budżet państwa na liczne straty choćby poprzez zanizanie wpływów z podatków dochodowych lub niepłacenie składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Taka sytuacja może spowodować podwyżki stawek podatkowych oraz wprowadzanie nowych podatków. Władze publiczne w ten sposób mogą dążyć do zrekompensowania strat budżetowych.

⁵ *Informacja o wynikach kontroli poboru podatku dochodowego od osób fizycznych*, NIK Departament Budżetu Finansów, Warszawa 2010, s. 30.

Badania ankietowe przeprowadzone przez autora artykułu w 2012 roku wykazały, że straty budżetu państwa są najistotniejszym skutkiem istnienia zjawiska uchylania się od opodatkowania (Rysunek nr 4) .

Rysunek 4. Najistotniejsze następstwa uchylania się od opodatkowania dochodów

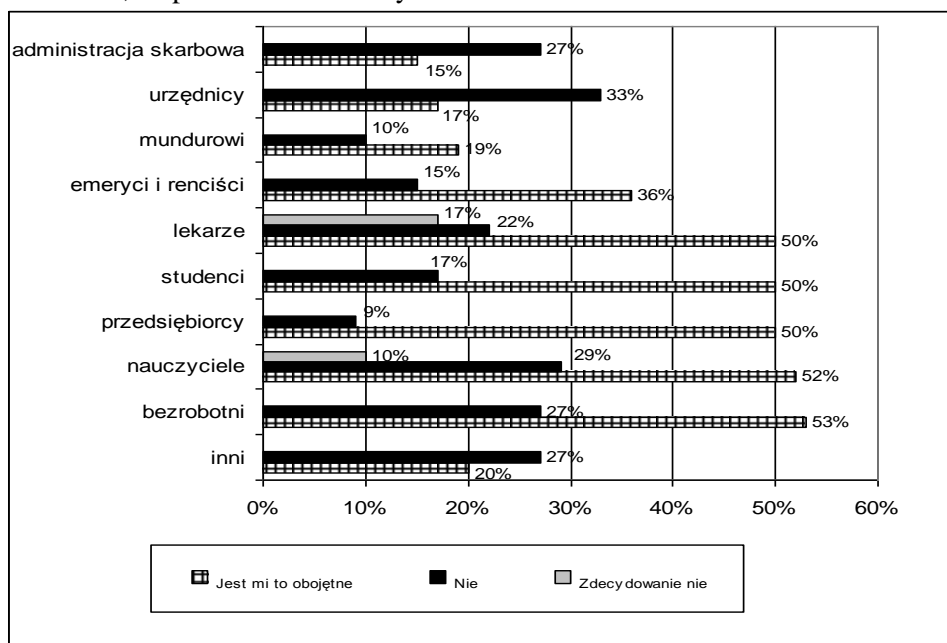
Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Ankietowani oprócz strat budżetu państwa wskazali między innymi: nieuczciwą konkurencję ze strony przedsiębiorców działających w „szarej strefie” i spadek dochodów legalnie działających przedsiębiorstw, podniesienie stawek podatkowych, zniekształcenie obrazu gospodarki, wzrost przyzwolenia społecznego na niepłacenie podatków i spadek moralności podatkowej, pogorszenie jakości dóbr publicznych. Najmniej istotnym następstwem omawianego zjawiska według ankietowanych było ograniczenie dostępności kredytu z powodu nieujawnienia instytucjom finansowym prawdziwych wyników finansowych.

Należy jednak zwrócić uwagę na społeczne aspekty związane z przedmiotowym zjawiskiem. Grupy zawodowo-społeczne wpływają na kształtowanie się świadomości podatnika, gdyż jednostka często naśladuje zachowania innych osób. Istnienie przyzwolenia w danej grupie na niepłacenie podatków będzie kształtowało proces decyzyjny jednostki. Grupa społeczno-zawodowa przekazuje jednostce swoiste wzorce zachowań jak powinna się zachować w danej sytuacji. Jest to zjawisko naśladownictwa. Mechanizm naśladownictwa najczęściej jest wyzwalany przez motyw nagrody zewnętrznej,

którą stanowi pozytywna ocena społeczna. Uzyskanie takiej oceny powoduje utrwalanie pewnych wzorów postępowania⁶. Może to oznaczać, że osoby, którym udało się oszukać organy skarbowe bez poniesienia konsekwencji karno-skarbowych, uzyskują uznanie pośród swojej grupy. Taki podatnik może wykazywać skłonność do dalszych przestępstw i wykroczeń skarbowych. Podatnik, który jest członkiem danej grupy społeczno-zawodowej może kierować się w swoim postępowaniu chęcią zdobycia uznania w grupie, co może uzyskać zachowując się jak inni członkowie grupy. Następstwem takich zachowań może być rozpowszechnienie poglądów związanych z opłacalnością niepłacenia podatków. Takie praktyki będą powodować wzrost przyzwolenia społecznego na niepłacenie podatków i spadek moralności podatkowej.

W oparciu o badania ankietowe przeprowadzone przez autora artykułu dokonano analizy postrzegania oszustw podatkowych. Przedstawiciele większości wybranych do badania ankietowego grup społeczno-zawodowych mieli obojętny stosunek do zjawiska uchylania się od opodatkowania dochodów, co przedstawiono na rysunku 5.

Rysunek 5. Czy przywiązuje Pan/Pani uwagę czy ktoś nie płaci podatków dochodowych (Odpowiedzi negatywne i obojętne)?

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

⁶ S. Kita, *Świadomość konsumentka jako aspekt świadomości społecznej*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice 2008, s. 210.

Wśród niektórych grup społeczno-zawodowych panuje pogląd, że niepłacenie podatków nie jest czymś negatywnym. Około 50% ankietowanych przedsiębiorców, nauczycieli, bezrobotnych, studentów, czy też lekarzy jest obojętna w stosunku do omawianego zjawiska. Nastroje i przekonania panujące w danej grupie społeczno-zawodowej mogą przyczynić się do sytuacji, w której coraz więcej członków grupy nie zapłaci podatku, gdyż będzie to wyrazem buntu przeciwko polityce fiskalnej prowadzonej przez państwo. Negatywne postrzeganie omawianego zjawiska występuje głównie w grupach społeczno-zawodowych, których praca może być powiązana z przedmiotowym procederem. Do tych grup można zaliczyć pracowników administracji skarbowej, urzędników, czy też pracowników służb mundurowych. Wykonując swoją pracę, członkowie wyżej wymienionych grup muszą wręcz zwracać uwagę na oszustwa podatkowe i dążyć do ich minimalizacji.

Podsumowanie

W literaturze ekonomicznej można spotkać się z wieloma czynnikami mającymi wpływ na uchylanie się od opodatkowania, jednakże często pomija się znaczny wpływ grup społeczno-zawodowych na podatników. Poszczególne determinanty uchylania się od opodatkowania dochodów mogą być zróżnicowane w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych. Ponadto należy stwierdzić, że rozrastanie się przedmiotowego zjawiska jest spowodowane między innymi jego akceptacją wśród wielu grup społeczno-zawodowych. Tylko kompleksowo zdiagnozowane przyczyny uchylania się od opodatkowania mogą być podstawą do tworzenia skutecznej polityki podatkowej.

Bibliografia

1. Bernal A., *Zjawisko uchylania się od podatków dochodowych i metody jego ograniczania*, DIFIN, Warszawa 2008.
2. *Informacja o wynikach kontroli poboru podatku dochodowego od osób fizycznych*, NIK Departament Budżetu Finansów, Warszawa 2010.
3. Kita S., *Świadomość konsumentka jako aspekt świadomości społecznej*, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych, Katowice 2008.
4. PwC and the World Bank Group, 2012, *Paying Taxes 2013. The global picture*, <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/assets/pwc-paying-taxes-2013-full-report.pdf>.
5. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wyd. Znak, Kraków 2002.

TAX EVASION IN SOCIO-PROFFESIONAL GROUPS

Tax evasion is a term which means illegally avoiding paying taxes by people. This illegal practice is a serious problem of Polish Public Authorities. There can be some tax evasion reasons, for instance: economic, social and legal but they can be different in socio-professional groups. A socio-professional group may have an impact on taxpayers' behavior.

Key words: tax evasion, taxes, taxpayers, tax avoidance, tax system.